

การจัดการความรู้ของเครือข่ายองค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่น จังหวัดนครสวรรค์

Knowledge Management of Local Government Organization Network in Nakhon Sawan Province

วรภพ วงศ์รอด

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้เทคนิควิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เลือกพื้นที่วิจัยแบบเจาะจง องค์การบริหารส่วนตำบล 3 แห่ง เกี่ยวกับพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนท้องถิ่น กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเพื่อขยายผลการจัดการความรู้สู่เครือข่ายองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยมีกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Information) ผู้บริหาร อบต. พนักงาน อบต. แกนนำชุมชน และตัวแทนหน่วยงานใช้แบบสอบถามประกอบการสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-Depth Interview) การจัดประชุมแบบมีส่วนร่วม การอบรมเชิงปฏิบัติการ การสนทนากลุ่ม การจัดเวทีประชาคม การศึกษาดูงาน และการถอดบทเรียน ผลการวิจัยการพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนพบว่า แกนนำชุมชนท้องถิ่นเป็นนักจัดการความรู้มีความสามารถในการทำงาน นำแนวคิด หลักการจัดการความรู้ไปประยุกต์ใช้ในครอบครัว งานชุมชนและองค์กร มีการวางแผนอย่างเป็นระบบ และมีการออกแบบการเรียนรู้การทำงานในองค์กรร่วมกันในระดับชุมชนกลุ่ม องค์กรชุมชนเข้าใจ แนวคิด หลักการจัดการความรู้ ผ่านวิถีชีวิตและสถานการณ์ก่อนทำ ขณะทำ และหลังทำ ส่วนกระบวนการการมีส่วนร่วมของหน่วยงานพบว่าหน่วยงานเกิดขยายผลการจัดการความรู้ เกิดการเรียนรู้ระหว่างภาคีเครือข่ายทั้งนักวิชาการ ภาคประชาสังคมและหน่วยงานในพื้นที่โดยอาศัยการออกแบบการเรียนรู้ การจัดตลาดนัดความรู้ และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งงานวิจัยนี้ได้เสนอแนะการพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนด้านความรู้ ความสามารถในการทำงานการสร้างชุมชนการเรียนรู้การ

กำหนดยุทธศาสตร์และแผนพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมการประสานการใช้ทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น
ร่วมกัน และการส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยเทคนิคเครื่องมือที่หลากหลายสอดคล้องกับบริบทของชุมชน
ท้องถิ่นและมีความต่อเนื่อง

คำสำคัญ : การจัดการความรู้ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เครือข่าย

ABSTRACT

This qualitative research used a participatory action research technique. The purposively selected research 3 areas are Sub-district Administrative Organization, in order to develop the potentiality of community leaders, and participatory learning process so as to extend the results of knowledge management to the local government organization network in Nakhon Sawan province. The key informants are sub-district organization administrators, sub-district organization officials, community leaders and representatives of the agencies in the area. The instruments used are an interview form with in-depth interview questions, participatory meetings, seminar and workshops, focus group discussions, public forums, field study, and lesson transcribing. In developing the potentiality of community leaders it was found that the community leaders are capable knowledge managers who can apply knowledge management ideas and principles in their family, community work and organizations. There are systematic plans as well as learning and working designs which they have created together. At the community level, understanding of knowledge management ideas and principles takes place through ways of life and situations all the way from before doing, while doing, as well as after doing the operation. As for the participatory learning process, the agencies have expanded knowledge management, causing the learning among the participants in the network who are civil society academics and the agency of each area which depends on the learning design, knowledge market management and knowledge sharing. This research has identified the development of potentiality of community leaders about their knowledge and capabilities for their work, the creation of learning communities, the participation in determining the strategy of development, the co-ordination of utilizing the local resource together, and promoting the supplement of learning by using several techniques and instruments consistent with local community context continuously.

Keyword : Knowledge Management, Local Organization, Network.

บทนำ

องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ถือเป็นหน่วยงานท้องถิ่นระดับล่างสุดที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาท้องถิ่นโดยอาศัยกระบวนการจัดการฐานทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชนและการสร้างการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนทั้งในระดับชุมชน ระดับองค์กรและระดับเครือข่ายให้มีบทบาทหนุนเสริมกิจกรรมการพัฒนาในรูปแบบของการบูรณาการ การส่งเสริมและสนับสนุนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้เกิดการกระตุ้นและพัฒนาศักยภาพของบุคลากร องค์กร และประชาชนในพื้นที่ด้วยเทคนิค วิธีการจัดการความรู้(Knowledge Management) ที่อาศัยการส่งเสริมการเรียนรู้หรือจัดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับบริบท เกิดการเรียนรู้ตามอัธยาศัยร่วมกันของชาวบ้าน ผู้ปกครอง ผู้สูงอายุ เยาวชน ผ่านกิจกรรมชุมชนต่างๆ อาทิ งานประเพณี วัฒนธรรมพื้นบ้าน ภูมิปัญญาพื้นบ้าน อาชีพ เป็นต้น ซึ่งกฎหมายเกี่ยวกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในมาตรา 42 และมาตรา 81 การบำรุงรักษาศิลปะจารีตประเพณีภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น(โกวิทย์ พวงงาม. 2547 :16) ดังนั้นการผลักดันให้เกิดการมีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้ตามอัธยาศัยของชุมชนเองผ่านกลไกที่สำคัญในการที่จะขับเคลื่อนการจัดการเรียนรู้ของท้องถิ่น จึงต้องมาจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นหลักและอาศัยการประสานกับภาคีที่เกี่ยวข้องในท้องถิ่น อาทิ ศูนย์บริการการศึกษาออกโรงเรียน(กศน.)โรงเรียนวัด ส่วนราชการสถานื่อนามัย อาสาสมัครสาธารณสุขมูลฐาน(อสม.) กลุ่มอาชีพต่างๆ ในชุมชนให้มาช่วยส่งเสริมและสนับสนุนทางด้านการจัดการเรียนรู้ของท้องถิ่นอีกทางหนึ่ง ซึ่งการดำเนินงานดังกล่าวจำเป็นต้องมีทักษะและเครื่องมือในการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้แก่บุคลากรในองค์กรภาคีเครือข่ายและประชาชนของท้องถิ่นอีกทางหนึ่งด้วย (ทรงพล เจตนาวณิชย์. 2550 :28)

ดังนั้น การพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนท้องถิ่นและการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเพื่อขยายผลการจัดการความรู้ของหน่วยงานการพัฒนาท้องถิ่นในจังหวัดนครสวรรค์ประกอบด้วย องค์การบริหารส่วนจังหวัดนครสวรรค์ องค์การบริหารส่วนตำบล ศูนย์การศึกษาออกโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัยอำเภอ และมหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์ ร่วมกันขับเคลื่อนการพัฒนาท้องถิ่นด้วยการกำหนดให้องค์กรปกครองท้องถิ่นที่เข้าร่วมโครงการคัดเลือกผู้บริหาร พนักงาน สมาชิกสภาท้องถิ่น ผู้นำชุมชน แกนนำกลุ่มที่สนใจในการเรียนรู้ การพัฒนาศักยภาพตนเอง การพัฒนางาน การพัฒนากลุ่มและการพัฒนาองค์กร อาศัยกิจกรรมการพัฒนาที่สอดคล้องกับบริบทของท้องถิ่นนั้นๆ โดยประยุกต์ใช้แนวคิด หลักการ เครื่องมือการจัดการความรู้ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์การบริหารส่วนตำบล และขยายสู่เครือข่ายองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในจังหวัด ด้วยมรรควิธี หรือวิธีการหนุนเสริมให้ผู้นำชุมชนท้องถิ่นมีทักษะและศักยภาพการทำงานในชุมชนของตนเองและเกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) เพื่อพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนท้องถิ่นให้มีความรู้ ทักษะ ความสามารถทางในการประยุกต์ใช้แนวคิด หลักการและเครื่องมือการจัดการความรู้ของเครือข่ายองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจังหวัดนครสวรรค์
- 2) เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมขององค์กร/หน่วยงานท้องถิ่นจังหวัดนครสวรรค์ในการขยายผลการจัดการความรู้สู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจังหวัดนครสวรรค์

วิธีการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้เทคนิควิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกำหนดพื้นที่วิจัยด้วยการเลือกแบบเจาะจงได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบลห้วยถนน องค์การบริหารส่วนตำบลหนองบัว และองค์การบริหารส่วนตำบลลาดยาว โดยมีเกณฑ์ในการเลือกพื้นที่วิจัย 2 เกณฑ์หลัก (1) เป็นพื้นที่ที่มีพื้นฐานการดำเนินงานที่ส่งเสริมสนับสนุนกิจกรรมเกี่ยวกับการพัฒนาท้องถิ่นที่โดดเด่นและต่อเนื่อง (2) เป็นพื้นที่ที่มีทุนทางสังคม และมีขนาดขององค์การบริหารส่วนตำบลที่มีความต่างกัน มีขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วยข้อมูลเกี่ยวกับองค์การบริหารส่วนตำบล ในด้านลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม/ประเพณี และการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยมีกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก(Key Information) ในการศึกษา จำนวน 4 กลุ่ม ประกอบด้วย 1) ผู้บริหารองค์การบริหารส่วนตำบล 9 คน 2) กลุ่มพนักงานองค์การบริหารส่วนตำบล 15 คน 3) กลุ่มแกนนำชุมชน 15 คน และ 5) ตัวแทนหน่วยงานในพื้นที่ 9 คน รวมทั้งหมด 52 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา ประกอบด้วย (1) เครื่องมือที่ใช้ในการจัดทำฐานข้อมูลชุมชนระดับตำบล ใช้แบบสอบถามประกอบการสัมภาษณ์ โดยมีประเด็นที่สำคัญ 9 ประเด็น ได้แก่ ด้านประชากร ด้านอาชีพ ด้านอายุ ด้านการศึกษา ด้านรายได้ด้านรายจ่าย ด้านหนี้สิน ด้านการถือครองที่ดินและด้านการเข้าร่วมกลุ่มองค์กรชุมชน (2) เครื่องมือที่ใช้ในการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพและจัดกระบวนการเรียนรู้ในการสร้างเครือข่ายประกอบด้วยการจัดประชุมแบบมีส่วนร่วมการอบรมเชิงปฏิบัติการการสนทนากลุ่มการจัดเวทีประชาคม การศึกษาดูงาน การถอดบทเรียน (3) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-Depth Interview)

สำหรับขั้นตอนการดำเนินงานวิจัย ประกอบด้วย ขั้นตอนที่ 1 การเตรียมความพร้อมพื้นที่วิจัยด้วยการศึกษาและรวบรวมข้อมูลองค์การบริหารส่วนตำบลที่เข้าร่วมโครงการจัดทำข้อมูลในระดับองค์กรและข้อมูลในระดับบุคคลเวทีประชุมสร้างความเข้าใจกับพื้นที่ที่เข้าร่วมโครงการวิจัย ทั้งนี้เพื่อวิเคราะห์ปัญหาการพัฒนาท้องถิ่น ภารกิจขององค์กร และการค้นหาความร่วมมือกับหน่วยงานในระดับพื้นที่ ขั้นตอนที่ 2 การพัฒนาศักยภาพบุคลากรขององค์การบริหารส่วนตำบล แกนนำ และตัวแทนหน่วยงานในระดับพื้นที่ โดยการประยุกต์ใช้แนวคิดการจัดการความรู้ (Knowledge Management) ผ่านกิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการสุนทรียสนทนา การเรียนรู้ตัวเองและการเรียนรู้ผู้อื่น และการพัฒนาศักยภาพบุคคลทำงาน ขั้นตอนที่ 3 การอบรมเชิงปฏิบัติการกระบวนการจัดทำข้อมูลระดับตำบล โดยการเสริมสร้างจิตสำนึกค้นหาศักยภาพของตำบล ทำฐานข้อมูลเพื่อจัดทำแผนแม่บทชุมชน การกำหนดแนวทางการพัฒนาที่สอดคล้องกับข้อเท็จจริงในตำบล 5 ด้าน และขั้นตอนที่ 4 กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนากิจกรรมใน

พื้นที่และขยายผลในระดับตำบลระหว่างตำบล โดยมีวิธีการ (1) เวทีถอดบทเรียน (2) เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้ามพื้นที่ (3) การศึกษาดูงานในองค์กรหรือชุมชนที่ได้ดำเนินการพัฒนาท้องถิ่นในลักษณะเดียวกัน (4) การจัดตลาดนัดความรู้ขยายผลสู่เครือข่ายองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในระดับจังหวัด

ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหาโดยใช้กรอบแนวคิดเครือข่ายการเรียนรู้ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นกรอบในการวิเคราะห์

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาลักษณะทางกายภาพขององค์การบริหารส่วนตำบลทั้ง 3 แห่ง พบว่า องค์การบริหารส่วนตำบลหัวถนนเป็นตำบลหนึ่งของอำเภอท่าตะโก จังหวัดนครสวรรค์ ได้รับการยกฐานะจากการสภาตำบลเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลเมื่อ 21 พฤษภาคม 2538 เป็นองค์การบริหารส่วนตำบลขนาดกลางแบ่งการปกครองออกเป็น 10 หมู่บ้าน มีพื้นที่ทั้งหมด 44,317 ไร่ หรือประมาณ 73 ตารางกิโลเมตร ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มท้องกระทะทางทิศใต้และเป็นที่ราบสูงภูเขาทางทิศเหนือ มีครัวเรือนจำนวน 1,703 ครัวเรือน ประชากรทั้งหมด 8,262 คนประชากรตำบลหัวถนนประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ได้แก่ ทำนา ไร่ อ้อย เลี้ยงสัตว์ รับจ้างทั่วไปและค้าขาย เป็นอาชีพรอง มีพื้นที่ทำการเกษตร 42,943 ไร่ แยกเป็นพื้นที่ทำนา 33,167 ไร่ ทำไร่ อ้อย 7,093 ไร่ ข้าวโพด 1,050 ไร่ ข้าวฟ่าง 315 ไร่ มันสำปะหลัง 270 ไร่ และถั่วเขียว 255 ไร่ ด้านการศึกษาและสาธารณสุข มีสถานศึกษาที่สำคัญ 5 แห่ง เป็นโรงเรียนประถมศึกษา จำนวน 4 แห่ง และเป็นโรงเรียนขยายโอกาส ระดับอนุบาล-มัธยมศึกษาปีที่ 3 จำนวน 1 แห่ง มีวัด จำนวน 9 แห่ง มีสถานอนามัย จำนวน 2 แห่ง ในด้านสังคมและวัฒนธรรม เป็นตำบลที่มีความหลากหลายของกลุ่มคนเช่น กลุ่มคนมอญ กลุ่มคนไทยทรงดำหรือลาวโซ่ง และกลุ่มคนที่เป็นคนพื้นเพเดิมชนบทรูมเนียม ประเพณีประเพณีที่สำคัญ เช่น ประเพณีบุญกลางบ้าน ประเพณีแห่เทียนเข้าพรรษา ประเพณีตักบาตรเทโว (วันออกพรรษา) ประเพณีรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ (วันสงกรานต์) และประเพณีชาวไทยทรงดำหรือชาวลาวโซ่ง ซึ่งเป็นจุดเด่นของตำบลที่เอื้อต่อการพัฒนานอกจากนั้นตำบลมีกิจกรรมการรวมกลุ่ม อาทิ กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า กลุ่มอมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มธนาคารข้าว กลุ่มน้ำพริกแกง กลุ่มกะปิ กลุ่มอนุรักษ์ประเพณีไทยทรงดำ กลุ่มเศรษฐกิจแบบพอเพียง กลุ่มเยาวชน กลุ่มดอกเห็ดจากกะลา และกลุ่มเกษตรกรทำนา

องค์การบริหารส่วนตำบลลาดยาวเป็นตำบลหนึ่งของอำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ ได้รับการยกฐานะเป็นสภาตำบลลาดยาว เมื่อ 3 มีนาคม พ.ศ. 2538 และได้รับการยกฐานะจากการสภาตำบลเป็นองค์การบริหารส่วนตำบล เมื่อ ธันวาคม 2538 เป็นองค์การบริหารส่วนตำบลขนาดกลางแบ่งการปกครองออกเป็น 10 หมู่บ้าน มีพื้นที่ 74.82 ตารางกิโลเมตร หรือ 46,762.5 ไร่ ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มลาดเอียงจากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออกมีครัวเรือน 3,244 ครัวเรือนประชากรทั้งหมด 9,914 คนประชากรในตำบลลาดยาวส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ได้แก่ ทำนา ทำไร่ มันสำปะหลัง เลี้ยงสัตว์อาชีพรับจ้างทั่วไปและค้าขายเป็นอาชีพรองด้านการศึกษาและสาธารณสุขมีสถานศึกษาโรงเรียนประถมศึกษา 4 แห่ง มีวัดจำนวน 9 แห่ง มีสถานอนามัย 1 แห่ง ด้านทรัพยากรธรรมชาติมีแหล่งน้ำธรรมชาติ ได้แก่ บึงหล่ม คลองวังม้า คลองม่วง คลองขุนลาด คลองสาส์และคลองหินลับ ในด้านสังคมและวัฒนธรรม

ตำบลลาดยาวมีความหลากหลายด้านประชากรที่อพยพเข้าทำกินจากจังหวัดอุทัยธานีพิจิตร ชัยนาท เพชรบูรณ์ และจังหวัดนครราชสีมา ชัยภูมิ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือวิถีชีวิตที่เป็นความเชื่อ ประเพณีต่างๆหลากหลาย อาทิ ประเพณีบุญสงกรานต์ ประเพณีเลี้ยงเจ้าพ่อ ประเพณีบุญบั้งไฟ การละเล่นพื้นบ้าน นางด้งนางกวก ในด้านการรวมกลุ่มตำบลลาดยาวมีองค์กรและกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มพัฒนาสตรี กลุ่มเลี้ยงปลากลุ่มเด็กและเยาวชน กลุ่มอาชีพทำไม้กวาด กลุ่มอาชีพทอผ้า กลุ่มอาชีพทำไข่เค็ม กลุ่มปุ๋ยอินทรีย์และชีวภาพ กลุ่มกองทุนปุ๋ย กลุ่มนวดแผนไทย และกลุ่มเกษตรกรชาวนา จุดเด่นของพื้นที่ตำบลลาดยาวที่เอื้อต่อการพัฒนาขององค์การบริหารส่วนตำบล คือ พื้นที่ที่สามารถทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง พื้นที่เป็นแหล่งรับน้ำจากอำเภอม่วงสามสิบ

ส่วนองค์การบริหารส่วนตำบลหนองบัวเป็นตำบลหนึ่งของอำเภอนองบัวจังหวัดนครสวรรค์ จัดตั้งสภา ตำบลหนองบัว ในปี พ.ศ.2537 ต่อมา เมื่อวันที่ 27 มีนาคม 2539 สภาตำบลหนองบัวที่ได้จัดตั้งขึ้นได้รับการยกฐานะขึ้น ให้เป็นองค์การบริหารส่วนตำบลหนองบัวตามพระราชบัญญัติสภาตำบล และองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ.2537 เป็น อบต.ขนาดกลาง อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอนองบัว ไปทางทิศตะวันออกเฉียงทางประมาณ 7 กิโลเมตร ห่างจากจังหวัดนครสวรรค์ 83 กิโลเมตร มีพื้นที่ 181.55 ตารางกิโลเมตรหรือประมาณ 113,467 ไร่ ลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูง มีภูเขาเป็นและพื้นที่เป็นป่า มีแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ เช่น หินสีชมพู แร่เหล็กและมีอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่เนื้อที่ประมาณ 47 ไร่ มีครัวเรือน 2,170 ครัวเรือน ประชากร 7,824 คน ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ได้แก่ ทำนา ทำไร่ และเลี้ยงสัตว์ รับจ้างทั่วไปและค้าขาย เป็นอาชีพที่มีพื้นที่ทำทำนาจำนวน 48,563 ไร่ ไร่ข้าวโพด จำนวน 36,560 ไร่ ไร่มันสำปะหลัง จำนวน 12,400 ไร่ ซึ่งถือว่าเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของตำบลด้านการศึกษาและสาธารณสุข ตำบลหนองบัว มีโรงเรียนประถม 4 แห่ง โรงเรียนมัธยมศึกษา 1 แห่ง วัด 10 แห่ง สถานีอนามัย 2 แห่ง ในด้านสังคมและวัฒนธรรม ตำบลหนองบัวเป็นสังคมชนบท ประชาชนอยู่กันอย่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน รู้รักสามัคคี กันเป็นอย่างดี มีประเพณีท้องถิ่น อาทิ ประเพณีวันสงกรานต์ ประเพณีกวนข้าวทิพย์และ ประเพณีบุญบั้งไฟ มีการรวมกลุ่มกันอย่างหลากหลาย ประกอบด้วยกลุ่มอาสาพัฒนาสตรี กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มยุวเกษตร กลุ่มผู้ปลูกไม้หวาน กลุ่มอสมทวิทย์กลุ่มอาชีพเลี้ยงโค เป็นต้นจุดเด่นของพื้นที่ ตำบลหนองบัวที่เอื้อต่อการพัฒนาขององค์การบริหารส่วนตำบลคือพื้นที่เป็นเส้นทางสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ พื้นที่อนุรักษ์ป่า หินสีชมพู แหล่งปลูกข้าวหอมมะลิของจังหวัดนครสวรรค์

2. การพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนท้องถิ่น ในพื้นที่ศึกษา 3 แห่ง พบว่า แก่นนำในชุมชนที่เป็นนักจัดการความรู้ท้องถิ่น มีขีดความสามารถในการทำงาน สามารถนำแนวคิดและหลักการจัดการความรู้ไปประยุกต์ใช้ในครอบครัว องค์กร งาน และชุมชนได้ ดังนี้ คือ (1) สามารถเป็นคุณอำนวย คุณบันทึก (2) วางแผนการทำงาน การประชุมอย่างเป็นระบบ (3) กล้าแสดงความคิดเห็นในเวที (4) บันทึกข้อมูล การดำเนินงานตามแผนงานโครงการได้อย่างละเอียดครอบคลุมทุกประเด็นเนื้อหา มีรูปแบบการจัดกิจกรรมที่ง่ายและมีความน่าสนใจมากขึ้น (5) วิถีคิดและมุมมองใหม่ๆ ที่นำไปสู่การถอดบทเรียนของกลุ่มและไม่เคยเก็บรวบรวมข้อมูลของกลุ่มก็เปลี่ยนมาทำเป็นฐานข้อมูลของกลุ่ม (6) สนใจชุมชน

ตนเองมากขึ้นสามารถดึงชาวบ้านให้เข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรมชุมชนมากขึ้น (7) นำการจัดการความรู้ไปใช้ในครอบครัว โดยนำหลักการพูด การฟังอย่างลึกซึ้งไปใช้กับคนในครอบครัวซึ่งผลที่เกิดจากการพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนท้องถิ่นมีผลกระทบ 2 ระดับ

2.1 ในระดับองค์กร พบว่า คนทำงานในองค์กรบริหารส่วนตำบลทั้ง 3 แห่งเกิดทักษะในการเป็นคุณเอื้อให้การเรียนรู้ดำเนินไปอย่างราบรื่นและมีประสิทธิภาพ มีทักษะในการเป็นคุณอำนวย กระบวนการเรียนรู้ในชุมชน และในองค์กรที่เรียกว่า “คุณอำนวยชาวบ้าน” สามารถออกแบบการเรียนรู้ และจัดกระบวนการเรียนรู้ ให้กับกลุ่มเป้าหมายของตนได้ สามารถบันทึกผลจากการเรียนรู้ออกมาเป็นเรื่องเล่าโดยการจัดกระบวนการพัฒนาศักยภาพแกนนำผ่านฐานการทำงานจริงในชุมชน ที่เรียกว่า ห้องเรียนเกษตรกร ห้องเรียนพลังงานทดแทนห้องเรียนเด็กและเยาวชน ห้องเรียนการเสริมสร้างสุขภาพอย่างต่อเนื่องโดย (1) ผู้บริหารองค์กรและแกนนำ สามารถออกแบบการเรียนรู้ให้แก่สมาชิกในองค์กรได้ (2) ผู้บริหารองค์กรและแกนนำสามารถจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับสมาชิกได้ดีกว่าเดิมสามารถทำหน้าที่เป็นคุณเอื้อและคุณอำนวยได้ดี มีหลักการทำงานมากขึ้น สามารถออกแบบการเรียนรู้ได้ (3) ผู้บริหารองค์กรและแกนนำสามารถนำหลักการจัดการความรู้มาใช้ในการทำงาน ได้แก่ การคิดอย่างเป็นระบบ การวางแผนก่อนการทำงาน (การเรียนรู้ก่อนทำ) การคิดและปรับกระบวนการระหว่างทำงาน (เรียนรู้ระหว่างทำ) และการติดตามผลการทำงาน (เรียนรู้หลังทำ) (4) ผู้บริหารองค์กรและแกนนำ สามารถนำหลักการที่ได้เรียนรู้จากห้องเรียนบนฐานการทำงานจริง โดยนำไปปรับใช้กับตนเองก่อน (จากการแลกเปลี่ยนข้ามกลุ่ม) แล้วนำไปปรับใช้ในชุมชน เช่น หลักการพูด การประชุมอย่างมีส่วนร่วม หลักการวิเคราะห์คนวิเคราะห์ชุมชน (5) เกิดการปรับเปลี่ยนวิธีการทำงาน รู้จักการทำงานเป็นระบบมีการจัดรูปแบบและขั้นตอนการทำงานของตนเอง และการทำงานองค์กร (6) ความสัมพันธ์ของคนในองค์กรดีขึ้นจากการทำงานร่วมกัน

2.2 ในระดับกลุ่มต่าง ๆ พบว่า กลุ่มต่าง ๆ แต่ละองค์กรบริหารส่วนตำบลทั้ง 3 แห่ง เข้าใจแนวคิดหลักการของการจัดการความรู้ ด้วยการเรียนรู้ผ่านสถานการณ์จริง สอดคล้องกับวิถีชีวิต โดยใช้หลักการจัดการความรู้มาปฏิบัติจริงทั้งก่อนทำขณะทำและหลังทำ เช่นการจัดการความรู้ในการพัฒนากิจกรรมเด็กและเยาวชน กิจกรรมด้านพลังงานทดแทน กิจกรรมด้านการพัฒนาเกษตรยั่งยืน กิจกรรมด้านวัฒนธรรมและประเพณี กิจกรรมด้านการดูแลสุขภาพ ทั้งนี้ เนื่องจากการขับเคลื่อนกิจกรรมดังกล่าวในแต่ละตำบลได้มีการเตรียมความพร้อมในด้านการรับรู้เรียนรู้ฝึกคิดเชิงระบบรู้จักตั้งคำถามการสืบสาวรากของปัญหา โดยใช้เวทีประชาคมหมู่บ้าน และการให้คุณค่าในตนเอง การกำหนดบทบาทหน้าที่รับผิดชอบตามแนวคิด “โมเดลประเทศ” เพื่อที่จะให้แกนนำมีความรู้สึกว่าตัวเองสามารถจัดการตนเองโดยประยุกต์ใช้หลักการบริหารคน บริหารงาน และบริหารองค์กรอย่างมีส่วนร่วม ให้แกนนำเป็นคณะรัฐมนตรีที่บริหารประเทศตำบล หรือประเทศหมู่บ้านของตนเอง ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการนำ “โมเดลประเทศ” ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับกลุ่มต่าง ๆ ในตำบล ดังต่อไปนี้ (สถาบันเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข. 2550 : 25) 1) พี่เลี้ยงและแกนนำตามประเด็นงาน/กิจกรรมตามความสนใจของแต่ละตำบล 2) พี่เลี้ยงและแกนนำ ดังกล่าว มีความชัดเจนต่อบทบาทหน้าที่ที่เกิดจากการทำงานในประเด็นงาน/กิจกรรมตามความสนใจ ความถนัด ทำให้การทำงาน/กิจกรรมมีประสิทธิภาพมากขึ้น 3) พี่เลี้ยงและแกน

นำรู้ขีดความสามารถหลักของตัวเอง (Core Competency) คือรู้ทุกข์ รู้ทุน มีความสามารถจัดการประชุม
มอย่างมีส่วนร่วม ใช้หลักการจัดการความรู้ในการประชุม 4) พี่เลี้ยงและแกนนำสามารถประยุกต์แผน
พัฒนาหมู่บ้าน แผนพัฒนาตำบล และการมีส่วนร่วมของชุมชนมาสู่การวิเคราะห์ปัญหาตัดสินใจร่วมกัน
5) พี่เลี้ยงและแกนนำมีแผนการทำงาน กิจกรรมที่ชัดเจน และสุดท้ายมีผลงานที่เกิดจากการทำกิจกรรม

3. กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมขององค์กรและหน่วยงานท้องถิ่น ในการขยายผลการจัดการ
ความรู้สู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจังหวัดนครสวรรค์ขององค์การบริหารส่วนตำบลทั้ง 3 แห่ง พบว่า
พี่เลี้ยงและแกนนำกิจกรรมการพัฒนาในด้านต่าง ๆ อาทิ กิจกรรมเด็กและเยาวชน กิจกรรมด้าน
พลังงานทดแทน กิจกรรมด้านการพัฒนาเกษตรยั่งยืน กิจกรรมด้านวัฒนธรรมและประเพณี และกิจกรรม
ด้านการดูแลสุขภาพนำเรื่องราวดี ๆ ที่เกิดจากการดำเนินกิจกรรมจัดการความรู้มาแลกเปลี่ยน เรียนรู้
แบ่งปัน ยกย่องความรู้ และนำความรู้ที่ได้ไปประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนากิจกรรมในพื้นที่ของตนเอง
การเรียนรู้ระหว่างพื้นที่ตำบล การเรียนรู้ข้ามเครือข่ายของตำบลระดับจังหวัดด้วยการจัด “ตลาดนัด
ความรู้” เพื่อเปิดโอกาสให้แกนนำที่สนใจหรือที่ดำเนินกิจกรรมเดียวกันมีโอกาแลกเปลี่ยนประสบการณ์
จากการทำงานระหว่างกัน การแลกเปลี่ยนระดับเครือข่ายในการพัฒนาท้องถิ่นเกิดการเรียนรู้
การประสานงานและบูรณาการเชื่อมโยงในเชิงรูปธรรม คือ

1) ภาคท้องถิ่น-ท้องที่ ภาคภาควิชาการ ภาคประชาสังคม และภาคภาครัฐในพื้นที่ ร่วมออกแบบ
การเรียนรู้ และนำความรู้มาแลกเปลี่ยนในเวทีเรียนรู้ระดับพื้นที่ และระดับจังหวัด

2) เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างองค์การบริหารส่วนตำบลพี่ องค์การบริหารส่วนตำบลน้อง
ระหว่างพื้นที่เป้าหมายที่เข้าร่วมโครงการวิจัยฯ มีแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันอย่างไม่เป็นทางการโดยไป
เยี่ยมเยียน และไปมาหาสู่กัน สอบถามเรื่องราวที่เป็นปัญหาและนำมาปรับประยุกต์ใน องค์การ
บริหารส่วนตำบลของตนเองได้

3) เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เครือข่ายภายนอกที่เป็นตัวอย่าง หรือ ต้นแบบ ทำให้เกิดการขยาย
ฐานการเรียนรู้ที่กว้างขึ้น เช่น การศึกษาดูงานกิจกรรมเด่นด้านพลังงานทดแทนขององค์การบริหาร
ส่วนตำบลวังแฉ่ม จังหวัดกำแพงเพชร กิจกรรมเศรษฐกิจพอเพียง-เกษตรยั่งยืนบ้านสามขา
จังหวัดลำปาง กิจกรรมด้านเด็กและเยาวชน จังหวัดลำพูน เกิดการแลกเปลี่ยน ถ่ายทอดประสบการณ์
การทำงานที่สอดคล้องกับภารกิจขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

4) เกิดการเรียนรู้และแรงบันดาลใจสำหรับคนทำงานจาก “การจัดตลาดนัดความรู้” ทำให้เกิด
พลังที่สร้างสรรค์ เห็นตัวอย่างคนทำงาน กิจกรรมของกลุ่มที่ทำสำเร็จส่งผลให้ความสัมพันธ์ของกลุ่มคน
ในหมู่บ้าน ตำบล และต่างตำบลดีขึ้น นอกจากนี้ ยังเป็นการขยายภาคไปสู่หน่วยงานต่างๆ เช่น องค์การ
บริหารส่วนจังหวัดนครสวรรค์ ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคง
ของมนุษย์จังหวัดนครสวรรค์ และองค์การบริหารส่วนตำบลต่างๆ ภายในจังหวัดนครสวรรค์ที่มาร่วม
แลกเปลี่ยนเรียนรู้จากองค์การบริหารส่วนตำบลที่ได้ดำเนินงานตามโครงการฯ

สรุปและการอภิปรายผล

ข้อค้นพบจากผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า 1) การพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนท้องถิ่นขององค์การบริหารส่วนตำบลในด้านความรู้ ความสามารถ ด้วยการประยุกต์ใช้แนวคิด หลักการและเครื่องมือการจัดการความรู้มีความสำคัญต่อพลังและแกนนำในชุมชนที่เป็นนักจัดการความรู้ท้องถิ่น ช่วยในการดำเนินกิจกรรมพัฒนาด้านในด้านต่าง ๆ บรรลุเป้าหมาย อีกทั้งสามารถนำแนวคิดและหลักการจัดการความรู้ไปประยุกต์ใช้กับการทำงานประจำในองค์กร การปฏิบัติตนต่อครอบครัว และการดำรงชีวิตประจำวันโดยผลสำเร็จที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาขีดความสามารถสะท้อนให้เห็นพลังของชุมชนในตำบล อาทิ การรวมกลุ่มเยาวชนยุวเกษตร การอนุรักษ์สืบสานประเพณีท้องถิ่น การทำปุ๋ยหมักชีวภาพ เป็นต้น ถ้าเกิดการจัดการเรียนรู้เป็นระบบและทำให้คนในตำบลตระหนักยอมรับส่งผลต่อพัฒนาท้องถิ่น ทั้งนี้ การศึกษาของไตรรัตน์ โภคพลากรณ์ (2549) เกี่ยวกับสภาพการณ์ของทุนทางสังคมในองค์การบริหารส่วนตำบล พบว่า ความสำเร็จขององค์การบริหารส่วนตำบลจะต้องอาศัยผู้นำและทีมงาน ทุนมนุษย์ การมีส่วนร่วม การให้การรับรู้ร่วมกัน และการให้การช่วยเหลือแก่ชุมชนโดยรวมทั้งหมด การพิจารณาจะต้องพิจารณาทุกมิติ ได้แก่ มิติทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมืองการปกครอง เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม อย่างเชื่อมโยงกัน และการนำทุนทางสังคมมาใช้นั้นจะช่วยเป็นการสร้างพลังอำนาจของชุมชน การให้อำนาจและการเปิดโอกาสในการมีส่วนร่วมจะทำให้ประชาชนได้เกิดการเรียนรู้ มีวัฒนธรรม การพึ่งพาอาศัยกัน ความไว้วางใจเชื่อใจกัน ความเป็นเอกภาพเหล่านี้เป็นต้น จะช่วยเป็นพลังผลักดันสร้างสรรค์องค์การบริหารส่วนตำบลให้มีความเข้มแข็ง 2) กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมขององค์กรหน่วยงานท้องถิ่นจังหวัดนครสวรรค์ ในการขยายผลของการจัดการความรู้โดยมีพลังและแกนนำดำเนินกิจกรรมการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ของแต่ละตำบลในเชิงรูปธรรมจากการนำหลักการจัดการความรู้ไปประยุกต์ใช้ อาทิ การแลกเปลี่ยน เรียนรู้ แบ่งปันความรู้ เพื่อยกระดับความรู้ และนำความรู้ที่ได้ไปปรับใช้กับกิจกรรมในพื้นที่ของตนเอง การเรียนรู้ข้ามพื้นที่ การเรียนรู้ข้ามเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง การเปิดโอกาสให้แกนนำในกิจกรรมพัฒนาแต่ละด้านได้เรียนรู้จากสถานการณ์จริงที่สอดคล้องกับทุนทางสังคมขององค์การบริหารส่วนตำบล จัดให้มีแลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงานระหว่างกันตามประเด็นที่สนใจ สอดคล้องกับจริตของตนและมีการพัฒนากิจกรรมอย่างต่อเนื่อง อาทิ การพัฒนาด้านสุขภาพด้วยการรณรงค์เลิกเหล้า-บุหรี่ การเรียนรู้การทำนาแบบลดต้นทุนของกลุ่มเกษตรกร กลุ่มเยาวชนเล่นดนตรี เป็นต้น เกิดจากการสร้างกลไกการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมที่สำคัญ ทั้งนี้ การศึกษาของสุจินต์ สิมารักษ์ และคณะ (2549 :137-157) เกี่ยวกับการพัฒนากลไกการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาท้องถิ่นระดับตำบล-อำเภอ พบว่า พลังท้องถิ่นเป็นพลังที่เคลื่อนไหวอยู่อย่างต่อเนื่อง เป็นพลังสำคัญที่ร้อยรัดชุมชนท้องถิ่นเอาไว้ได้ ทำให้คนในชุมชนท้องถิ่นนั้นอยู่รอดและสามารถจัดการตัวเองโดยอาศัย (1) ฐานทรัพยากรเป็นจุดเริ่มต้นของการผลิตความรู้ สร้างระบบคุณค่าและ ความเชื่อ รวมไปถึงการสร้างเครือข่ายทางสังคม (2) เครือข่ายทางสังคม เป็นพลังที่ยึดโยงชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นเอาไว้ด้วยกันเป็นเครือข่าย เช่น การเป็นเครือญาติ การมีระบบความเชื่อร่วมกัน การมีวัฒนธรรมร่วมกัน เป็นต้น ส่วนชุมชนที่เป็นคนอพยพจากพื้นที่อื่น จะเป็นเครือข่ายที่ค่อนข้างเป็นทางการที่ผูกโยงกับผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

และอำนาจการปกครองส่วนท้องถิ่น (3) ระบบความรู้ของท้องถิ่นในกิจกรรมต่าง ๆ ขององค์การบริหารส่วนตำบลส่วนใหญ่เป็นกระบวนการถ่ายทอดทางสังคม (socialization tacit to tacit) เป็นการถ่ายทอดแบบไม่ได้ตั้งใจจากการรู้ เห็น ได้ยิน และสัมผัส แล้วซึมซับเอาความรู้ไว้ในตัวเอง จากนั้นก็จะใช้วิธีการเดียวกันถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นต่อไป กระบวนการดังกล่าวสอดคล้องกับวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนท้องถิ่น (4) ระบบคุณค่าและความเชื่อ เป็นเครื่องร้อยรัดให้ชุมชนท้องถิ่นดำรงอยู่ได้และทำหน้าที่กำกับควบคุมพฤติกรรมของคนในชุมชนให้อยู่ในครรลองของวัฒนธรรมบุญประเพณี ความเชื่อ และพิธีกรรมต่าง ๆ

ข้อเสนอแนะ

1. ในการพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนท้องถิ่นด้านความรู้ ทักษะในการประยุกต์ใช้แนวคิด หลักการ และเครื่องมือการจัดการความรู้จำเป็นต้องประสาน จัดระบบให้เกิดการรับรู้เกี่ยวกับจุดมุ่งหมาย กระบวนการ วิธีการของกิจกรรมการพัฒนาเพื่อประโยชน์กับองค์การบริหารส่วนตำบล กลุ่ม และองค์กร โดยผู้บริหารขององค์การบริหารส่วนตำบลควรกำหนดเป็นนโยบาย แผนงาน โครงการ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความเชื่อมั่น ชัดเจน และการพัฒนาที่ต่อเนื่อง ในส่วนของภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้องในกิจกรรมการพัฒนา ควรมีการประสานความร่วมมือในด้านการระดมทรัพยากรร่วมกันอย่างสร้างสรรค์และเกิดประสิทธิภาพ อาทิ การร่วมทำหลักสูตรอบรม การอำนวยการความสะดวกด้านวิทยากร ด้านสถานที่ เป็นต้นนอกจากนั้น ผู้ที่เป็นผู้นำ แกนนำในกิจกรรมด้านต่าง ๆ ควรมีส่วนร่วม ตระหนักเห็นความสำคัญ และเข้าร่วมกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอ ต่อเนื่อง

2. กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมขององค์กร/หน่วยงานเครือข่ายองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จำเป็นต้องอาศัยการกำหนดจุดมุ่งหมาย วิธีการ กระบวนการและออกแบบกิจกรรมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ทั้งในระดับบุคคล กลุ่ม องค์กรและเครือข่ายโดยผู้บริหารขององค์การบริหารส่วนตำบลควรสื่อสารสร้างความเข้าใจและร่วมจัดเตรียมเวทีเรียนรู้กับแกนนำ กลุ่ม องค์กร ทั้งนี้เพื่อให้การออกแบบการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับบริบท ศักยภาพของกลุ่ม องค์กร ที่มีส่วนในการพัฒนากิจกรรมด้านนั้น ๆ เกิดความภูมิใจ ในส่วนของภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้องในการจัดกระบวนการเรียนรู้ควรให้การส่งเสริม สนับสนุน และเข้าร่วมกิจกรรมอย่างต่อเนื่องนอกจากนั้นผู้ที่เป็นผู้นำแกนนำในกิจกรรมด้านต่าง ๆ ควรมีส่วนร่วมการออกแบบการเรียนรู้ระหว่างตำบล และเครือข่าย เพื่อจะได้เกิดทักษะการคิด การวางแผน และเกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

เอกสารอ้างอิง

โกวิทย์ พวงงาม. (2547). สารานุกรมการปกครองท้องถิ่น หมวดที่ 3 พัฒนาการและรูปแบบการปกครองท้องถิ่นไทย ลำดับที่ 4 เรื่ององค์การบริหารส่วนตำบล. นนทบุรี:สถาบันพระปกเกล้า. ทรงพล เจตนาวาณิชย์, วรภพ วงศ์รอด, พรศิริ คตบุญ, สิทธิดิล สมแสง (2550). รายงานผลการดำเนินงานโครงการเสริมสร้างความร่วมมือด้วยการใช้แนวคิด หลักการ และเครื่องมือการจัดการความรู้สู่เครือข่ายองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จังหวัดนครสวรรค์. สถาบันเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.

- ไตรรัตน์ โภคผลากรณ์. (2549). ทูทางสังคมกับการบริหารการคลังขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น : ศึกษากรณีองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยกะปิ อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี และองค์การบริหารส่วนตำบลเขาสามยอต อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี. ดุษฎีนิพนธ์สังคมสงเคราะห์ ดุษฎีบัณฑิต. กรุงเทพฯ :มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุจินต์ สิมารักษ์ และคณะ. (2549). โครงการวิจัยพัฒนากลไกการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาท้องถิ่น ระดับตำบล-อำเภอ. กรุงเทพฯ :สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สถาบันเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข. (2550). เอกสารชุดแนวคิดในการจัดการความรู้ ท้องถิ่น : โมเดลประเทศ การจัดการชุมชนสู่สังคมฐานความรู้.